

Müller Róbert

„Bizánci” csat Zalaegerszeg – Kaszaházáról

2018. május 14-én, Zalaegerszeg-Kaszaházán, a Levendula utcában a 6312/3. hrsz. alatt, a Papharaszt I. elnevezésű régészeti lelőhely (nyilvántartási száma: 18908) északkeleti szélén, házépítéshez kapcsolódó megelőző feltárást végzett Orha Zoltán. Az 50 cm széles 95 cm mély sávalapozás gépi kiásása során régészeti jelenséget vágtak át (1. kép). A 67. objektum oldala rézsús, fent 120, az árok alján 60 cm széles volt. A szürkésbarna agyagbetöltésben faszenes foltok voltak. A gödör alján 14 cm-t kézierővel tártak fel, és ebből került elő egy ép bronzcsat.¹

A csat

Bronzból készült, a csatkarikát és veretet egybeöntötték. A karika ovális, ferdén szögletes keresztmetszetű, elöl profilált, a lehajló végű csatpecsek csatlakozásánál mélyen kivágott. A csatpecsek eredetileg minden bizonnyal szintén bronzból készült, de a használat során eltört vagy elveszett, és egy keskeny vasszalagból hajlított pecsekkel pótolták. A veret háromszög alakú, áttört.

A csatkarikához két áttört köralak csatlakozik, amelyek keresztben mélyen rovátkolt, háromszög keresztmetszetű pálcákban folytatódnak. A pálcák között lekerekített sarkú, háromszög alakú áttöréssel található most a korrózió által rögzített vas csatpecsek. A két pálcát három kerek áttöréssel díszített növényi ornamentika köti össze, amely akár jelképes arcként is értelmezhető. A veretet három gömböcske zárja (2. kép). Alsó felülete sík, ebből emelkedik ki a pálcák felső részén és a végén a gömböknél három lekerekített végű rögzítőfül, kis kerek lyukakkal (3. kép 1.). H: 5,7 cm; karika Sz kívül: 3,0 cm, belül 2,2 cm; veret Sz: 2,25 cm. Tehát egy max. 2,2 cm széles bőrvögre szerelheték fel a csatot.

Értékelés

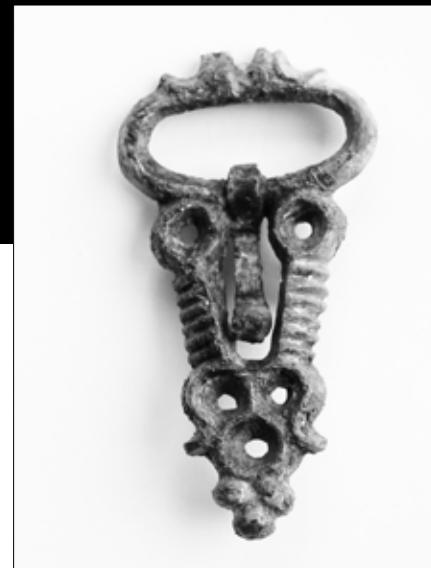
Az ún. bizánci csatok nagyon sokfélék, változatos formát mutatnak. Elterjedési területük messze túlmutat a birodalmon, hiszen Egyiptomtól Dél-Angliáig, és a Krím-félszigettől Észak-Afrikán át az Ibériai-félszigetig előfordulnak.² De minden alapvető típus megtalálható a birodalom törzsterületén, többnyire nemesfém változatban is.³ Ezekre a csatokra jellemző, hogy öntéssel készültek, és alsó felületükön két vagy több átlukasztott rögzítő fül található. A rögzítőfüleket többnyire nem utólag forrasztották a veretre, hanem azzal együtt öntötték. Arany csatoknál és vereteknél előfordul, hogy nem rögzítőfül kerül a veretre, hanem kis hurokban végződő kettős huzalt forrasztanak rá (pl. a kunbábonyi álcsatos garnitúrán)⁴. A rögzítőfüleket átdugják az övön vágott kis nyíláson, és a bőrvöb belső oldalán rögzítik. Ez lehetett egy vagy két fülön

¹ A leletmentést végző Orha Zoltán átengedte a közlés jogát, amiért itt mondok köszönetet.

² VARSIK 1992, 77; GARAM 2001, 88.

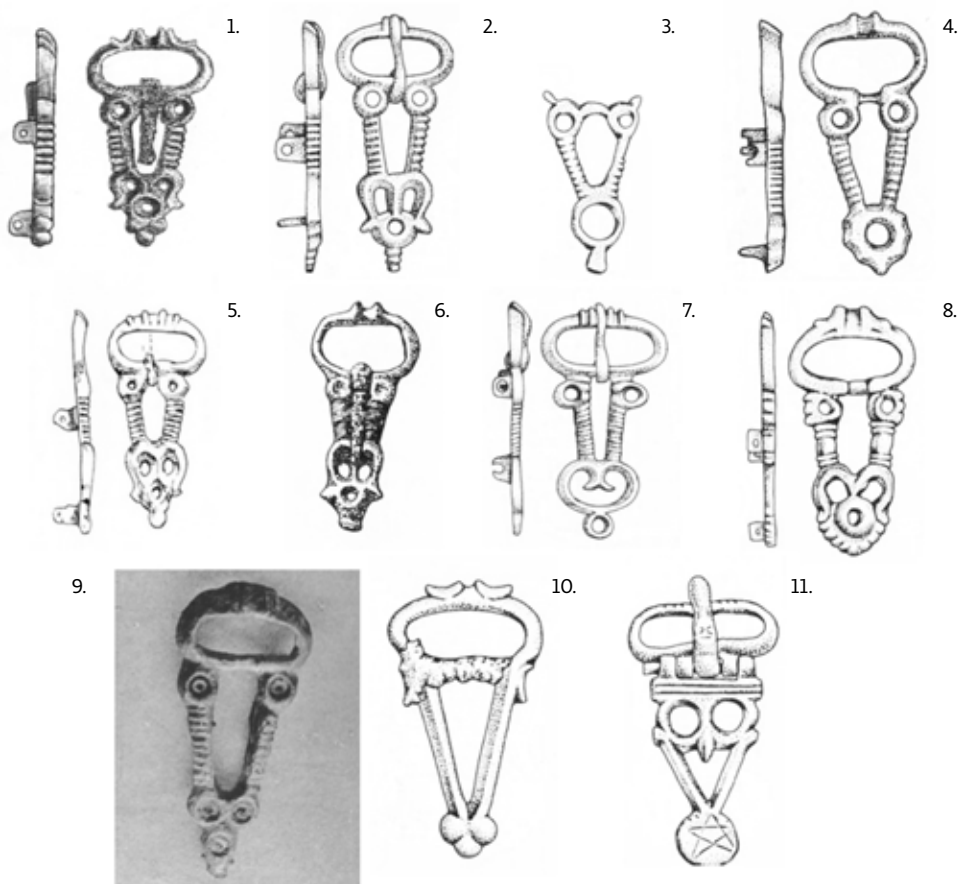
³ VARSIK 1992, 77.

⁴ H TÓTH – HORVÁTH 1992, Taf. II-IV.

1. KÉP: A Zalaegerszeg-Kaszaháza-i bronzcsat.

2. KÉP:
 1. Zalaegerszeg-Kaszaháza;
 2. Cikó;
 3. Hévíz (Páhok);
 4. Ismeretlen lelőhely;
 5. Keszthely, városi temető;
 6. Keszthely, Honvéd utca;
 7. Tiszafüred;
 8. Pókaszepetk;
 9. Reichenhall
 (Bajorország);
 10. DevinskaNováVes (Dévén-
 nyújfalu, Szlovákia);
 11. Keszthely.

át dugott kis szegecs⁵, esetleg vékony bronzdróttal kötötték össze a füleket.⁶ Ezek a megoldások csak néhány csaton figyelhetőek meg, ezért feltételezik, hogy a rögzítéshez szerves anyagot használtak, vékony bőrszíjat,⁷ erősebb fonalat vagy keményfából faragott pecket.⁸ Felmerül a kérdés, honnan ered, és mi indokolta ezt a bonyolultabbnak tűnő rögzítési módot a korábban, és a későbbiekben is alkalmazott szegecselesnél. Csallány szerint az 5. századi fibulák tűtartóiról kerültek át ezek a rögzítőfülek,⁹ de ennek ellentmond, hogy a fibuláknál csak a tűt dugták át az anyagon, de nem a tűtartó lemezt. Zábojník szerint az így rögzített csatot vagy veretet javítás vagy tisztítás esetén könnyebben le lehetett szerelni.¹⁰

Az ilyen bizánci csatok legkorábbi jól keltezhető példányai általában a 6. század közepén tűntek fel.¹¹ Ezek még csuklós csatok voltak, a csatkarikát és a veretet külön öntötték, és két

⁵ KOVRIG 1963, 15, Taf. VI, 4; SCHULZE-DÖRLAMM 2002, Abb. 85, 2-3.

⁶ SCHULZE-DÖRLAMM 1990, Abb. 51; ZÁBOJNÍK 2000, Abb. 12.

⁷ SCHULZE-DÖRLAMM 2002, Abb. 85, 1.

⁸ CSALLÁNY 1943, 10; CSALLÁNY 1954, 110; WERNER 1984, 21, 80. jegyzet; ZÁBOJNÍK 2000, 344. Zábojník szerint (i. m. 347) a bőrszíj akár 4 mm vastag is lehetett, így a lyukak besüllyedtek a bőrbe, viszont a rögzítőfülek alig álltak ki, és nem sértették a ruhát. Erre utalhat szerinte, hogy az egyik Čataj-i csaton a rögzítőfülön kalapálásnyomok figyelhetőek meg. WERNER 1984, 21 szerint csak 2-3 mm vastagok lehettek a bőrszíjak.

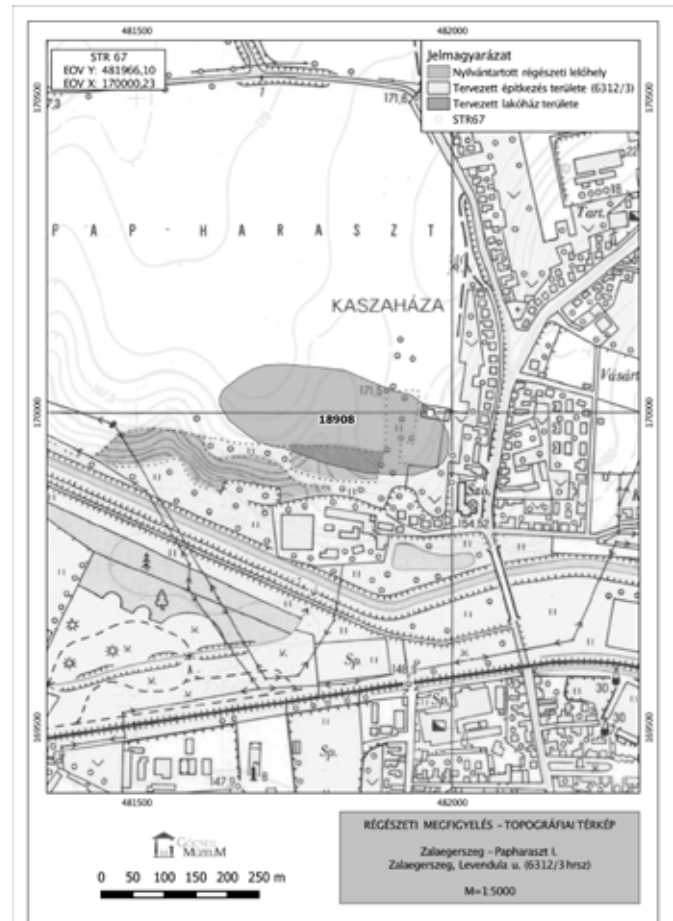
⁹ CSALLÁNY 1943, 10.

¹⁰ ZÁBOJNÍK 2000, 344.

¹¹ CSALLÁNY 1943, 10; SCHULZE-DÖRLAMM 2002, Chronologietabelle; SCHULZE-DÖRLAMM 2009, Chronologietabelle. A legkorábbiak a D2, D3 és a D29 típus, ezek megjelenését 520-ra keltezte SCHULZE-DÖRLAMM.

csuklóval csatlakoztak egymáshoz. A későbbiekben és a másolt változatoknál, miként a kaszaházi példánynál is, már többnyire merev, egybeöntött csatokat gyártottak. Az alapvető típusokat először J. Werner írta le.¹² Csallány D. a Kárpát-medencei anyagot 23 csoportba osztotta.¹³ Z. Vinski és V. Varsik több típust összefoglaló csoportokat határoztak meg a Kárpát-medence és a Balkán területére.¹⁴ Schulze-Dörlamm hét alaptípust és azoknak számtalan variációját határozta meg.¹⁵ Ibler a kárpát-medencei darabokkal foglalkozott, és hat típusba sorolta azokat.¹⁶ Garam nemcsak Werner típusait különítette el, de külön tárgyalta az U-alakú vertekkel ellátott csatokat, a líra-alakú sárkányos- és az állat-ábrázolásos típusokat.¹⁷ A Zala megyei csatok közül Szőke B. M. 12 példányt írt le, amelyeket 8 típusba osztott.¹⁸

A 6-7. századi avar leletanyagban a bizánci leletek között csatokból van a legtöbb, Garam szerint több mint 200 darab.¹⁹ Ezek elsősorban Keszthely és Pécs környékén sűrűsödnek. Vannak olyan típusok ill. variánsok, amelyek szinte csak Pannónia területéről ismertek, ezért feltételezi a kutatás, hogy ezek döntően helyben készülhettek,²⁰ és ezért teszik idézőjelbe, hogy „bizánci” csatok. Az eredeti bizánci gyártmányok száma lényegesen kevesebb. A Pannoniában készített csatoknak a gyártása a Keszthely -kultúra területén és Pécs környékén a 7. század második harmadában kezdődhetett el, mert az 568-630 között használt fenékpusztai temetők anyagában még nem fordulnak elő.²¹ A csatokat nem csak az avar birodalomban élő romanizált elemek, de maguk az avarok is kedvelték, így azok avar temetőiben is előfordulnak.²²

3. Kép: Zalaegerszeg-Kaszaháza, a lelőhely.

¹² WERNER 1955. A főbb típusok: Sučidava, Siracusa, Korinthos, Balgota, Bologna, Trapezunt.

¹³ CSALLÁNY 1954; CSALLÁNY 1957.

¹⁴ VINSKI 1974 és VARSIK 1992: A csoportok: al-dunai, földközi tengeri - adriai és pannóniai.

¹⁵ SCHULZE-DÖRLAMM 2002; SCHULZE-DÖRLAMM 2009.

¹⁶ IBLER 1992. A típusok: Pécs, Bóly-Želovce, Nagyarsány, Pápa, Gátér, szembeforduló állatalakok.

¹⁷ GARAM 2001, 88-113.

¹⁸ SZŐKE 2002, 73-74.

¹⁹ GARAM 2001, 88.

²⁰ Pl. IBLER 1992, 135; DRAUSCHKE 2008, 396-397; BLAY - SAMU 2016, 305-309. De CSALLÁNY 1957, 257. szerint ezek a csatok eredeti bizánci gyártmányok voltak.

²¹ VARSIK 1992, 88-89. A 626-os vereséget követően sem a rablóhadjáratok révén, sem kereskedelem útján alig juthattak eredeti bizánci gyártmányokhoz az avar birodalom lakói.

²² Környékünkön a Pókaszeptk-Zalacomár csoport temetőiből (Kehida, Pókaszeptk, Zalacomár) is ismertek, csontvázas (avar) és hamvasztásos (szláv) sírból egyaránt (SZŐKE 1994, 14-21, Abb. 4 és 11).

A kaszaházi példányhoz nagyon hasonló csatot ismerünk a cikói temető 167. sírjából (3. kép 2.), azzal a különbséggel, hogy a záró részén a két kerek lyuk ovális, és a végén nem három gömböcske, hanem egy rovátkolt nyúlvány található.²³ Ugyanilyen rovátkolt szára van egy töredékes csatnak amely a hévizi (páhoki) temető Csák által feltárt részén került elő (3. kép 3.), és egy ismeretlen lelőhelyű darabnak (3. kép 4.); mindkettő áttört körben végződik.²⁴ A rovátkolt szárat stilizált állatábrázolásnak tartotta Fettich, a két kis kör alakban áttört rész szemre emlékeztette őt.²⁵ Csallány is kígyóábrázolásnak tartotta a cikói csatot; a rovátkolt szárat egy kígyópár testének felelték meg, „amely a csatkarikával ellentétes irányban nyitott szájjal összeharapva, szájában ki nem vehető geometrikus idomot tart.”²⁶ A kaszaházi darabra a keszthelyi városi- vagy sörházkerületi temető 29. sírjában talált csat emlékeztet a leginkább (3. kép 5.), csak a két szár rövidebb, és az ábrázolás elmosódottabb.²⁷ Ehhez a sorozathoz tartozik még egy csat, amely a '60-as évek elején Keszthelyen a Honvéd u. 28. sz. alatt, építkezés során, egy kora avarkori sírból került elő (3. kép 6.).²⁸ A csatkarikához csatlakozó kerek rész nem áttört, csak bemélyített, a száron a rovátkák elmosódottak, a végén a nyúlvány rövidebb, mint a cikói darabon. Távlibb analógia a Tiszafüred-Majoros, 1281. sírban talált csat, amelynek végén az ovális toldalék belsejében kétágú növényi ornamentika van, és még egy kis karika is csatlakozik hozzá (3. kép 7.).²⁹ A pókaszepetki temető 355. sírjának egyik csatja is hasonlít a mi példányunkra, csak a két szár rövidebb, és csak a végei rovátkoltak, a két áttört kerek- és a végén a három körrel áttört részt elmosódott gyöngy-sor keretezi (3. kép 8.).³⁰ A Reichenhallból ismert példány annyiban tér el, hogy a kör alakú áttörések helyén mélyen beütött pont-kör dísz van (3. kép 9.).³¹ Devinská NováVesi (Dévényújfalú) 425. sírjában talált csat már távoli analógia, mert a két szár nincs rovátkolva, hiányoznak az áttört részek, csak a végén van három elmosódott gömböcske (3. kép 10.).³² A reichenhalli lelőhely kívül esik a Garam Éva által vizsgált avar birodalmon. Munkájában összevonta a Korinthosz és a Balgota típus tárgyalását.³³ A tiszafüredi csatot a Balgota típushoz a többi a Korinthosz típushoz sorolta.³⁴ Előbbihez hét, utóbbihoz nyolc lelőhely tartozik.³⁵ A Korinthosz típusnak egyetlen eredeti bizánci példányát ismerjük a Kárpát-medencéből, még hozzá Keszthelyről. Ez egy csuklós csat és a háromszögletű veret korongban végződik, amibe egy csillagot karcoltak (3. kép 11.).³⁶ A kaszaházi csat és közeli analógiái elég távol állnak tőle, hiszen itt még a veret első részén található a két nagyobb kerek áttörés, amely utóbb a háromszög szárainak a tövére került, a szár egyetlen eredeti példánynál sem rovátkolt, a háromszög csúcsánál pedig mindig egy korong található. A pannoniai csatok viszont a cikói darab kivételével mind Zala megyében a Keszthely- kultúra és a Pókaszepetk-Zalacomár csoport temetőiből kerültek elő. Ezért jogos a feltételezés, hogy ezek az önálló bronziparral rendelkező Keszthely- kultúra területén készül-

²³ HAMPEL 1905 III. Taf. 207.

²⁴ FETTICH 1923-1926, V. t. 1, 3.

²⁵ FETTICH 1923-1926, 165.

²⁶ CSALLÁNY 1957, 272. Ez nála a 21. csoport.

²⁷ KOVRIG 1960, 16. kép 10.

²⁸ BAKAY – KALICZ – SÁGI 1966, 89, 21/42. lh. 23. t. 2; kitűnő fotót közölt BLAY – SAMU 2016, 308 Abb. 14.

²⁹ GARAM 1995, 156, Taf. 171, 2.

³⁰ Cs. Sós – SALAMON 1995, Pl. XXI, 355/2, Pl. LXXX, 4a-b.

³¹ CHLINGENSPERG-BERG 1890, Taf. XIX, 6.

³² EISNER 1952, OÖbr. 48, 1.

³³ CSALLÁNY (1954, 123-124) is összevonta a korinthoszi és a balgotai típust – ez nála a 8. csoport – de a kaszaházi csat és analógiái nála a 21. csoportba – kígyópárt formázó csatveret és geometrizálódott változatai – tartoznak (CSALLÁNY 1957, 272).

³⁴ GARAM 2001, 97-99

³⁵ GARAM 2001, 211.

³⁶ HAMPEL 1905, I. 300, Fig. 734. Érdekességként megjegyezzük, hogy Lipp publikációiban nem szerepel ez a tárgy.

tek.³⁷ Garam szerint a Korinthosz típus és variánsainak a gyártása a 7. század II. harmadában kezdődött el, és a század végéig maradt divatban.³⁸ Schulze-Dörlamm szerint egyetlen jól keltezett bizánci gyártású példányt sem ismerünk a 7. század első feléből, ezért az eredeti Korinthosz típust a 7. század közepére, II. felére kell keltezni.³⁹ Ha ez igaz, akkor a kaszaházi csat és párhuzamai nem vezethetők vissza a bizánci gyártású Korinthosz típusra, ugyanis a cikói 167. sírban a csat egy vasból készült rekeszes veretekkel díszített germán övet fogott össze,⁴⁰ ami minden bizonnyal a 7. század első felére keltezhető.⁴¹ A mi csatjaink gyártása - tekintve, hogy a fenékpasztai erődhöz tartozó temetőkből nem ismerjük - 630 után, de még a század közepe előtt kezdődhetett el. A bemutatott csatok nagyon hasonlítanak egymásra, de nincs két teljesen azonos példány közöttük. A többszáz griffes-indás késői avar övgarnitúra közt sincs két teljesen egyező garnitúra, feltehetően azért, mert a rangot is jelző veretes öv mindenkinek a sajátja volt, ezért nem lehetett teljesen azonos egy másik személy övével. Talán ezek a csatok is „egyenre szabottan” készültek, egy típusba tartoznak, de nincs köztük két egyforma darab.

Mi a jelentősége a Zalaegerszeg-Kaszaházán talált „bizánci” csatnak? Zalaegerszegről és közvetlen környékéről eddig a legkorábbi avarkori leletek az olai Új laktanyában talált indadíszes, aranyozott bronz szíjvégek és övveretek voltak. Ezek a 8. század utolsó évtizedeire, végére keltezhetőek.⁴² A Pókaszeptek-Zalacomár csoport népessége, amely birituális temetőit a 7. század elején nyitotta meg, és amelyek anyagából a „bizánci” csatokat is ismerjük, a Zala-völgyet szállta meg. Eddig a pókaszepteki temető volt a legnyugatibb lelőhelyük. Ez a tárgy arra utalhat, hogy ez a vegyes avar-szláv népesség a 7. század középső harmadában feltehetően a Zala felső folyása mentén is megjelent. Zalaegerszeg avarkori története tehát nem a 8. század végén, hanem mintegy másfél évszázaddal előbb elkezdődött.

Irodalom

BAKAY-KALICZ-SÁGI 1966

Bakay Kornél-Kalicz Nándor-Sági Károly: *Magyarország régészeti topográfiája I. A keszthelyi és tapolcai járás*, Bp., 1966.

BLAY-SAMU 2016

Blay, Adrienn-Samu, Levente: *Über die mediterranen Kontakte des frühawarenzeitlichen Karpatenbeckens am Beispiel ausgewählter Fundgruppen. In: I. Bugarski-O. Heinrich-Tamáskó-V. Ivanišević-D. Syrbe (Hrsg.) GrenzÜbergänge. Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau. Forschungen zur Spätantike und Mittelalter 4*, Remshalden, 2016, 291, 310.

CHLINGENSPERG-BERG 1890

Chlingensperg-Berg, Max von: *Das Gräberfeld von Reichenhall in Oberbayern*. Reichenhall, 1890.

CSALLÁNY 1943

Csallány Dezső: *A bizánci csatrögzítő fülek legkorábbi előfordulása és jelentősége a gepidák emlékeanyagában. Die ersten Spuren von Byzantinischen Befestigungsplättchen an Gürtelschnallen und ihre Bedeutung für das Fundmaterial der Gepiden*, A Szegedi Városi Múz. Kiadványai 11/4, (1943), 9-21.

CSALLÁNY 1954

³⁷ FETTICH 1951, XLIII. t. 1-6. két másik típus gyártását is Keszthely környékére lokalizálta.

³⁸ GARAM 2001, 99.

³⁹ SCHULZE-DÖRLAMM 2009, 24.

⁴⁰ HAMPELI 1905, III. Taf. 207.

⁴¹ GARAM 2001, 99. Utóbb Vida Tivadarra hivatkozva a 7. század második harmadára keltezte a rekeszes vasvereteket (GARAM 2018, 62), de ezeket a 630-as évekig használt fenékpasztai temető 1966/44. és 52. sírjából is ismerjük (MÜLLER 2010, Taf. 38.)

⁴² SZŐKE 2001, 104-105.

- Csallány Dezső: *A bizánci fémművesség emlékei I.*, Antik Tanulmányok 1, (1954) 101-126.
- CSALLÁNY 1957
- Csallány Dezső: *A bizánci fémművesség emlékei II.*, *Bizánci csatok, csatveretek*, Antik Tanulmányok 4 (1957) 250-274.
- DRAUSCHKE 2008
- Drauschke, Jörg: *Zur Herkunft und Vermittlung „byzantinischer Importe“ der Merowingerzeit in Nordwesteuropa*. In: S. Brather (Hrsg.) *Zwischen Spätantike und Frühmittelalter*. RGA-E Bd. 57. Berlin – New York 2008, 367-423.
- EISNER 1952
- Eisner, Jan: *Devinská Nová Ves slovenské pohřebiště*, Bratislava, 1952.
- FETTICH 1923-1926
- Fettich Nándor: *Sárkányábrázolások a magyarországi népvándorláskori emléanyagban. Drachen darstellungen im ungarländischen Denkmalmaterial der Völkerwanderungszeit*. ArchÉrt. 40 (1923-1926) 157-172.
- FETTICH 1951
- Fettich Nándor: *Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez. Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst*, ArchHnug 31, Bp. 1951.
- GARAM 1995
- Garam, Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the Avar Period in Hungary* 3, Bp. 1995.
- GARAM 2001
- Garam, Éva: *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Endes des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*, MAA 5, Bp. 2001.
- GARAM 2018
- Éva Garam: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek III*. MAA 12, Bp. 2018.
- HAMPEL 1905
- Hampel, Joseph: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I-III*. Braunschweig 1905.
- IBLER 1992
- Ibler, Ursula: *Pannonische Gürtelschnallen des späten 6. und 7. Jahrhunderts*, Arch. Vestnik 43 (1992) 135-148.
- KOVRIG 1960
- Kovrig Ilona: *Újabb ásatások a keszthelyi avarkori temetőben. Neue Forschungen im frühmittelalterlichen Gräberfeld von Keszthely*. ArchÉrt 87 (1960) 136-168.
- MÜLLER 2010
- Müller, Róbert: *Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenekpuszta*, CPP 1. Bp-Leipzig-Keszthely-Rahden 2010.
- SCHULZE-DÖRLAMM 1990
- Schulze-Dörlamm Mechtild: *Neuerwerbungen für die Sammlungen*. JRGZM 37 (1990) 716-723.
- SCHULZE-DÖRLAMM 2002
- Schulze-Dörlamm Mechtild: *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge. Monographien RGZM 30,1 Mainz 2002*.
- SCHULZE-DÖRLAMM 2009
- Schulze-Dörlamm Mechtild: *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge. Monographien RGZM 30,2 Mainz 2009*.
- Cs. SÓS-SALAMON 1995
- Cs. Sós, Ágnes-Salamon, Ágnes: *Cemeteries of the Early Middle Ages (6th-9thc.) at Pókaszpetk*, Ed.: Szőke, B. M. Bp. 1995.
- SZŐKE 1994
- Szőke, Béla: *Awaren Slawen und Bayern im frühen Mittelalter*. In: Prammer, J. (Hrsg.) *Awaren und Slawen in Südwestungarn. Katalog des Gäubodenmuseums Straubing Nr 22*. Straubing 1994.
- SZŐKE 2001
- Szőke Béla: *Egy avar kori indavirág. Késő avar kori övgarnitúra Zalaegerszeg-Ola, Új kaszárnya*

területéről. Eine awarenzeitliche Rankenblume. Eine spätawarenzeitliche Gürtelgarnituraus Zalaegerszeg-Ola, auf dem Gebiet der Neuen Kaserne. Zalai Múz. 10 (2001) 103-140.

SZŐKE 2002

Szőke Béla: Avar kori központok a határ mentén. In: Vándor L. (szerk.) Központok a Zala mentén. Katalógus. Zalaegerszeg, 2002, 65-87.

H. TÓTH –HORVÁTH 1992

H. Tóth, Elvira – Horváth, Attila: Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhagans. Kecskemét 1992.

VARSIK 1992

Varsik, Vladimir: Byzantinische Gürtelschnallen im mittleren und unteren Donauraum im 6. und 7. Jahrhundert, SlovArch 40/1 (1992) 77-108.

VINSKI 1974

Vinski, Zdenko: O kasnim bizantskim kopčama i o pitanju njihova odnosa s avarskim ukrasnim tvorevinama. Zu späten byzantinischen Schnallen und die Frage ihrer Beziehung zu awarischen Ziergebilden, VjesnikArh. MuzZagreb 3/8 (1974) 57-81.

WERNER 1955

Werner, Joachim: Byzantinische Gürtelschnallen des 6. und 7. Jahrhunderts aus der Sammlung Diergardt. Kölner Jahrbuch 1 (1955) 36-48.

WERNER 1984

Werner, Joachim: Der Grabfund von Malaja Peresčepina und Kuvrat, Khagan der Bulgaren. Abhandlungen des Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-histKlasse, Neue Folge 9, München 1984.

ZÁBOJNÍK 2000

Zábojník, Jozef: Zur Problematik der „byzantinischen“ Gürtelbeschläge aus Čataj, Slowakei. In: F. Daim (Hrsg.) Die Awaren am Rande der byzantinischen Welt. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 7, Wien 2000, 327-365.

SZEMEREKI TERÉZ: Értelem és érzelem

